

*Голові разової спеціалізованої вченої ради
у Львівському державному
університеті внутрішніх справ
доктору юридичних наук, професорові
Анатолію МОВЧАНУ*

ВІДГУК
офіційного опонента доктора юридичних наук, професора
Тетерятник Ганни Костянтинівни
на дисертацію Шкарабана Андрія Васильовича
«Кримінальний процесуальний статус військовополоненого в
Україні»,
представлену на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Актуальність обраної теми дослідження не викликає сумнівів та зумовлена як сучасними викликами, пов'язаними зі збройною агресією російської федерації проти України, так і об'єктивною потребою забезпечення належного правового регулювання кримінального провадження щодо військовополонених та осіб, пов'язаних із процедурами обміну і звільнення з полону. В умовах триваючого міжнародного збройного конфлікту питання правового статусу військовополонених набули не лише міжнародно-правового, а й кримінального процесуального значення, оскільки така категорія осіб дедалі частіше стає учасниками кримінального провадження як підозрювані, обвинувачені, свідки чи потерпілі.

Особливої актуальності дослідженню надає те, що прийняття Закону України від 28 липня 2022 року № 2472-ІХ хоча й започаткувало формування спеціального правового регулювання обміну осіб як військовополонених, однак не усунуло значної кількості теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із визначенням їх кримінального процесуального статусу, реалізацією права на захист, проведенням процесуальних дій та співвідношенням норм міжнародного гуманітарного права і кримінального процесуального законодавства України.

Одразу хочеться відзначити наукову сміливість та креативність автора і наукової керівниці в частині звернення до питань забезпечення у кримінальному провадженні прав осіб, звільнених з полону. Зазначена категорія осіб тривалий час залишалася поза межами комплексних кримінальних процесуальних досліджень, попри наявність очевидних ризиків вторинної віктимізації, повторної травматизації та необхідності застосування додаткових процесуальних гарантій.

У зв'язку із вищепереліченим обрана тема є своєчасною, актуальною та має вагоме теоретичне і практичне значення для подальшого розвитку науки кримінального процесу, удосконалення кримінального процесуального законодавства та формування сталої правозастосовної практики.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до положень Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки (що затверджена указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021), Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки (що затверджена указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021), Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки (що затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 року № 756-р) пріоритетного напрямку «Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини», «Фундаментальні та прикладні проблеми наукового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні» Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року №12-21.

Дисертацію виконано в напрямку науково-дослідної тематики Львівського державного університету внутрішніх справ «Протидія кримінальним правопорушенням, підслідним Національній поліції: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» (№ держреєстрації 0121U113930) на 2021-2024 роки, (№ держреєстрації 0124U005075) на 2024-2027 роки, а також п. 11 та 14 Тематики наукових досліджень і науково-технічних

(експериментальних) розробок на 2025-2029 роки, затвердженої наказом МВС України від 21.05.2024 № 326.

Це також підтверджує актуальність обраної тематики.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність. Проведений аналіз дисертації дає підстави стверджувати, що відповідне дослідження охоплює всі необхідні структурні елементи, характерні для дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії у галузі права. Роботі притаманні внутрішня структурна цілісність, логічна послідовність викладу матеріалу, взаємозв'язок між окремими розділами та підрозділами, а також комплексний підхід до дослідження поставленої проблематики.

Позитивно слід відзначити належне методологічне підґрунтя роботи. Для досягнення поставленої мети здобувачем використано широкий спектр загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема діалектичний, системно-структурний, герменевтичний, порівняльно-правовий, догматичний, історико-правовий та інші методи наукового пізнання. Їх комплексне застосування дозволило забезпечити належний рівень аргументованості сформульованих висновків та пропозицій.

Наукові результати ґрунтуються на аналізі значного масиву міжнародно-правових актів, положень кримінального процесуального законодавства України, практики Європейського суду з прав людини, судової практики національних судів, а також матеріалів діяльності міжнародних організацій. Використана емпірична база є достатньою для досягнення поставленої мети дослідження.

Логічний, послідовний та належно аргументований виклад результатів дослідження дозволив здобувачеві сформулювати низку положень, висновків, пропозицій та рекомендацій, частина яких має суттєве теоретичне значення та може бути використана для подальшого розвитку науки кримінального процесу, а частина характеризується вираженою практичною спрямованістю та може бути врахована у законотворчій і правозастосовній діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів. Послідовний, виважений, аргументований, належний і достатній виклад наукової інформації дозволив здобувачу сформулювати низку положень, висновків, пропозицій, рекомендацій, певна частина з яких має теоретичний характер, значний евристичний потенціал й здатність до подальшого використання у наукових дослідженнях, а певна – прикладну спрямованість, характеризується високим праксеологічним потенціалом. Науковий аналіз як перших, так і других не залишає сумнівів у їх обґрунтованості та новизні:

уперше:

– сформульовано авторську теоретичну дефініцію особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, як спеціального (гібридного) суб'єкта кримінального провадження, процесуальний статус якого є формою юридичної фікції, що полягає у тимчасовому застосуванні до підозрюваного, обвинуваченого або засудженого окремих елементів процесуального режиму військовополоненого з метою забезпечення реалізації рішення про обмін у межах міжнародного збройного конфлікту. Такий статус має функціональний характер і поширюється виключно на процесуальні механізми у кримінальному провадженні, безпосередньо пов'язані з організацією та здійсненням обміну;

– розроблено концепцію законодавчого врегулювання особливостей кримінального провадження щодо військовополонених шляхом: 1) доповнення КПК України окремим розділом, який встановлює, що порядок кримінального провадження щодо військовополонених визначається загальними правилами з урахуванням імперативних вимог міжнародного гуманітарного права; 2) нормативного усунення колізії між ч. 1 ст. 103 III Женевської конвенції та ст. 197 КПК України щодо строків досудового тримання під вартою; 3) імплементації інституту «допомоги товариша-полоненого», передбаченого ст. 105 III Женевської конвенції; 4) визначення процесуального порядку участі держави-покровительки (або її замітника) у кримінальному провадженні; 5) доповнення ст. 3 КПК України окремою дефініцією «військовополонений» для

забезпечення правової визначеності та відмежування цього суб'єкта від особи, щодо якої прийнято рішення про обмін;

– розроблено потерпілоорієнтовану (survivor-centered) модель участі у кримінальному провадженні осіб, звільнених з полону, як нетипових потерпілих і свідків, чия підвищена вразливість, зумовлена наслідками полону, а специфічна роль у доказуванні у справах про міжнародні злочини потребують спеціального процесуального режиму. Запропоновано нормативно визначити такий режим через запровадження категорії «особливо вразливий учасник кримінального провадження» (узгодженої з мінімальними стандартами Директиви 2012/29/ЄС) та закріпити комплекс гарантій мінімізації повторної травматизації, зокрема: травмоінформований підхід, відкладення допиту до стабілізації стану, обов'язкове залучення психолога та/або лікаря під час С(Р)Д (шляхом змін до ст. 224 КПК України і введення ст. 227-1 КПК України), а також розширене застосування депонування показань у порядку ст. 225 КПК України;

– обґрунтовано, що попередження військовополоненого-свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання або відмову від їх надання (ст. 384, 385 КК України) має ознаки непрямого примусу та суперечить гуманітарному режиму поводження з військовополоненими, встановленому міжнародним гуманітарним правом. Доведено, що механічне поширення класичного процесуального обов'язку свідка на військовополоненого без урахування його спеціального міжнародно-правового статусу створює ризик порушення міжнародних зобов'язань України та принципу гуманності;

удосконалено:

– розроблено критерії розмежування правового статусу громадян України, які воювали на боці ворога, залежно від характеру їх участі у конфлікті, зокрема: добровільна участь у збройних формуваннях держави-агресора; участь у складі окупаційних адміністрацій або квазівійськових формувань; примусова мобілізація на тимчасово окупованих територіях; виконання допоміжних функцій без безпосередньої участі у бойових діях;

– сформульовано комплексні критерії відмежування комбатантів від інших озброєних формувань (зокрема представників поліції, росгвардії, ОМОН, приватних військових компаній) для цілей визначення їх потенційного статусу військовополоненого, з урахуванням: функціонального підпорядкування збройним силам, організаційної структури, відкритого носіння зброї, наявності командування та відповідальності, фактичної участі у бойових діях;

– наукові підходи щодо правової природи скасування запобіжного заходу в порядку ст. 201-1 КПК України, який характеризується публічно-правовим, безпеково-гуманітарним характером і є спеціальним процесуальним механізмом реалізації позапроцесуального владного рішення уповноваженого органу щодо обміну підозрюваного, обвинуваченого як військовополоненого. У межах цієї процедури судовий контроль набуває переважно верифікаційного (формального) змісту: правовими підставами для ухвалення рішення виступають факт прийняття рішення про передачу особи для обміну та наявність її письмової згоди, тоді як оцінка ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, обґрунтованості підозри, а також перевірка пропорційності процесуального примусу не мають значення для результатів розгляду;

– позицію щодо нормативного закріплення у ст. 314 КПК України порядку прийняття рішення про здійснення судового провадження *in absentia* на стадії підготовчого провадження з метою забезпечення правової визначеності, системності стадій кримінального процесу та єдності судової практики та запобіганню розширеного застосування ч. 3 ст. 323 КПК України поза межами предмету регулювання;

набули подальшого розвитку:

– наукові підходи до забезпечення ефективності та оперативності кримінального провадження щодо військовополонених, що базуються на узгодженні вимог міжнародного гуманітарного права, міжнародного права людини та практики ЄСПЛ із принципами справедливого суду й заборони примусу. Обґрунтовано, що оперативність такого провадження повинна реалізовуватися через процесуальні механізми, які забезпечують добровільність участі, недопустимість будь-яких форм тиску та збереження балансу між

публічним інтересом і гарантіями прав людини, з урахуванням спеціальних гарантій, передбачених МГП для військовополонених із дотриманням принципів справедливого суду, пропорційності та правової визначеності;

- доведено необхідність нормативного та доктринального розмежування понять «допит», «опитування», «інтерв'ю» та «розмова» з метою забезпечення точного відтворення змісту міжнародних договорів, збереження гуманітарної природи правового режиму військового полону та дотримання гарантій прав військовополонених;

- наукове обґрунтування про застосування методик процесуального інтерв'ю при проведенні допиту військовополонених та осіб, звільнених із полону, як таких, що забезпечують поєднання стандартів міжнародного гуманітарного права, принципу добровільності та заборони примусу з вимогами ефективності кримінального провадження та запровадження системи пріоритетного тріажування військовополонених та осіб, звільнених з полону з урахуванням інформаційної значущості, психоемоційного стану та процесуальної терміновості;

- запровадження категорії особливо вразливого учасника кримінального провадження, яким є потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, який у зв'язку з характером та обставинами кримінального правопорушення та/ або іншого суспільно-небезпечного діяння (зокрема перебуванням у полоні, зазнанням катувань, гендерно зумовленого чи домашнього насильства, іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження), або з огляду на його психоемоційний стан потребує застосування спеціальних процесуальних гарантій»;

- пропозиції з удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства (с. 27 – 31).

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Дослідження характеризується логічним та чітким змістовим наповненням, відповідно до

плану, мети та завдань, архітектоніка забезпечує комплексність та системність опрацювання проблематики.

Дисертація складається з титульного аркушу, анотації, вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел (171 джерело) та додатків (три).

Текстових запозичень без посилання на джерела та інших порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертація виконана українською мовою. Стиль викладення матеріалу – науковий.

Оцінка змісту розділів дисертації

У першому розділі автором досліджено теоретико-правові засади формування категорії «військовополонений» у міжнародному гуманітарному праві та національному законодавстві України. Позитивно слід відзначити прагнення здобувача розкрити міжнародно-правову природу відповідного статусу через аналіз положень Женевських конвенцій, додаткових протоколів та інших джерел міжнародного гуманітарного права (с. 33 – 68).

У підрозділі 1.1 здійснено комплексний аналіз поняття військовополоненого, підстав набуття відповідного статусу та його змістовного наповнення. Особливий інтерес становлять висновки автора щодо комплексної міжнародно-правової природи статусу військовополоненого та його формування на перетині міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та звичаєвих норм війни. Позитивної оцінки заслуговує дослідження проблеми поширення статусу військовополоненого на представників нерегулярних формувань, приватних військових компаній та інших осіб, участь яких у сучасних збройних конфліктах породжує численні правові дискусії (с. 33 – 52).

Підрозділ 1.2 присвячений аналізу національного законодавства України, яке регулює правове становище військовополонених. Цінність проведеного дослідження полягає у виявленні прогалин та колізій між положеннями національного законодавства та вимогами міжнародного гуманітарного права.

Заслуговує на підтримку висновок автора про необхідність удосконалення законодавчого визначення категорії «військовополонений» та приведення відповідного правового регулювання у відповідність до міжнародних стандартів (с. 52 – 67).

Другий розділ дисертації є центральним у структурі дослідження, оскільки саме в ньому здобувачем розкрито специфіку участі військовополонених у кримінальному провадженні та запропоновано власне бачення їх кримінального процесуального статусу. Позитивно слід відзначити, що автор не обмежується традиційним аналізом процесуальних прав та обов'язків відповідної категорії осіб, а досліджує особливості реалізації таких прав крізь призму міжнародного гуманітарного права, практики обмінів та сучасних викликів, пов'язаних із збройною агресією проти України, здійснює глибокий аналіз судових рішень (с. 68 – 130).

Ключовим питанням підрозділу 2.1 є співвідношення міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та національного кримінального процесуального законодавства у провадженнях щодо військовополонених. Заслуговує на підтримку підхід, за яким кримінальне провадження щодо військовополонених розглядається не як звичайне провадження з окремими винятками, а як спеціальний процесуальний режим, що має формуватися з урахуванням імперативних гарантій III Женевської конвенції.

Особливий інтерес становить аналіз автором таких гарантій, як заборона примусу, право на захисника, право на перекладача, гарантії незалежного та безстороннього суду, обмеження строків тримання під вартою під час досудового розслідування, участь держави-покровительки або її замітника.

Цінно, що здобувач не обмежується декларативним посиленням на міжнародні стандарти, а вказує на конкретні колізії між положеннями III Женевської конвенції та КПК України, зокрема щодо строків тримання під вартою, мовних гарантій, участі «товариша-полоненого» та процедур повідомлення держави-покровительки.

Позитивною рисою підрозділу є висновок про те, що імплементація міжнародно-правових стандартів у цій сфері не може бути фрагментарною, а потребує системного нормативного оформлення спеціального порядку кримінального провадження щодо військовополонених. Такий підхід має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки спрямований на забезпечення балансу між інтересами національної безпеки, ефективністю кримінального переслідування та гуманітарними гарантіями особи (с. 68 – 93).

Підрозділ 2.2 присвячений особливостям участі військовополонених у проведенні слідчих (розшукових) дій, що є одним із найбільш практично значущих аспектів дисертаційного дослідження. Автор слушно акцентує увагу на тому, що проведення процесуальних дій за участю військовополонених не може здійснюватися шляхом механічного застосування загальних правил КПК України без урахування гуманітарного режиму поводження з цією категорією осіб.

Науковий інтерес становить авторська позиція щодо допиту військовополоненого, зокрема розмежування понять «допит», «опитування», «інтерв'ювання» та «процесуальне інтерв'ю» (с. 97 – 100). Здобувач звертає увагу на проблему офіційного українського перекладу ст. 17 III Женевської конвенції, у якому використання терміна «допит» може зміщувати акцент із гуманітарного режиму поводження у площину кримінального процесуального примусу. Такий підхід є цікавим і заслуговує на увагу, оскільки демонструє спробу поєднати герменевтичний аналіз міжнародного договору з потребами національної процесуальної практики (с. 97 – 100).

Водночас однією з найбільш дискусійних, але науково значущих є теза автора про те, що попередження військовополоненого-свідка про кримінальну відповідальність за ст. 384, 385 КК України може мати ознаки непрямого примусу та суперечити гуманітарним гарантіям військового полону. У межах підрозділу ця позиція використовується для обґрунтування необхідності внесення змін до ч. 3 ст. 224 КПК України. Позитивно слід відзначити, що автор не лише констатує відповідну проблему, а й пропонує конкретний напрям нормативного вирішення (с. 100 – 102).

Окремої уваги заслуговує пропозиція щодо проведення допиту цієї категорії осіб у формі процесуального інтерв'ю із застосуванням системи пріоритетного тріажування за критеріями інформаційної значущості, психоемоційного стану та процесуальної терміновості. Така ідея має виражений праксеологічний потенціал, оскільки враховує не лише потреби доказування воєнних злочинів, але й принципи гуманності та заборони примусу (102 – 115).

У підрозділі 2.3 автор досліджує правову природу особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого. Цей підрозділ є одним із найбільш концептуально навантажених у роботі, оскільки стосується нової для кримінального процесуального законодавства конструкції, запровадженої у зв'язку з потребами обміну осіб в умовах міжнародного збройного конфлікту (с. 116 – 130).

Позитивно слід відзначити спробу автора розмежувати власне військовополоненого у розумінні ст. 4 III Женевської конвенції та особу, яку національне законодавство функціонально прирівнює до військовополоненого для цілей обміну. Саме це дозволило здобувачу обґрунтувати тезу про те, що формула «як військовополоненого» не завжди означає визнання міжнародно-правового статусу військовополоненого, а в окремих випадках виступає процесуальним механізмом легітимації обміну осіб, які не відповідають критеріям комбатанта ().

Особливий інтерес становить авторська характеристика такої особи як спеціального, або гібридного, суб'єкта кримінального провадження. Здобувач обґрунтовує, що відповідний статус має тимчасовий, функціональний характер і поширюється лише на ті процесуальні механізми, які безпосередньо пов'язані з організацією та реалізацією обміну. Такий підхід загалом заслуговує на увагу, оскільки дозволяє пояснити специфіку правового становища підозрюваного, обвинуваченого або засудженого, щодо якого прийнято рішення про обмін (с. 115 – 1289).

Водночас положення про юридичну фікцію такого статусу потребує особливо ретельного теоретичного обґрунтування, оскільки воно може викликати дискусію щодо співвідношення фікції, спеціального правового

режиму та тимчасового процесуального статусу. Разом із тим сама постановка цієї проблеми свідчить про наукову сміливість автора та актуальність обраного напрямку дослідження.

Підрозділ 2.4 має переважно прикладну спрямованість і присвячений аналізу процесуальних наслідків прийняття рішення про обмін особи як військовополоненого. Автор досліджує трансформацію класичних інститутів кримінального процесу: запобіжних заходів, зупинення провадження, спеціального досудового розслідування, судового розгляду за відсутності обвинуваченого у контексті реалізації процедури обміну (с. 130 – 158).

Заслуговує на увагу проведений аналіз ст. 201-1 КПК України, у межах якого автор доходить висновку, що скасування запобіжного заходу для цілей обміну має не традиційний процесуально-примусовий, а публічно-правовий, безпеково-гуманітарний характер. Цінним є спостереження про те, що судовий контроль у цій процедурі набуває переважно верифікаційного змісту, оскільки ключовими підставами ухвалення рішення є факт прийняття уповноваженим органом рішення про передачу особи для обміну та наявність письмової згоди особи (с. 131 – 142).

Позитивно слід відзначити, що здобувач звертає увагу на прогалини чинного регулювання щодо добровільності згоди на обмін, можливості відкликання такої згоди та процесуального рішення, яке має ухвалювати слідчий суддя або суд у разі її відсутності чи відкликання. Запропоноване доповнення ст. 201-1 КПК України положенням про залишення клопотання прокурора без розгляду у таких випадках є прикладом конкретної законодавчої пропозиції, спрямованої на усунення виявленої невизначеності.

Окремо слід відзначити аналіз ситуацій, коли передача особи для обміну фактично не відбулася. Автор справедливо звертає увагу на відсутність спеціального порядку реагування суду та прокурора в таких випадках і пропонує передбачити невідкладне звернення прокурора з клопотанням про застосування запобіжного заходу. Така пропозиція має практичне значення, оскільки спрямована на запобігання процесуальному вакууму після скасування запобіжного заходу для цілей обміну.

Важливим є також звернення автора до проблем спеціального судового провадження щодо осіб, переданих для обміну. Заслуговує на підтримку висновок про наявність прогалини щодо прийняття рішення про провадження *in absentia* на стадії підготовчого судового засідання. Запропоновані зміни до ст. 314 КПК України спрямовані на забезпечення правової визначеності, стадійної логіки кримінального процесу та єдності судової практики (с. 142 – 152).

У цілому підрозділ 2.4 демонструє прикладний характер дослідження, оскільки автор не лише виявляє проблеми чинного правового регулювання, а й пропонує конкретні процесуальні механізми їх вирішення.

Розділ 3 присвячений категорії осіб, яка в умовах збройної агресії проти України набула особливого процесуального значення. Автор обґрунтовано звертає увагу на те, що особи, звільнені з полону, після фактичного припинення стану полону можуть брати участь у кримінальному провадженні як потерпілі або свідки у справах про воєнні та інші міжнародні злочини. Водночас їх процесуальна роль не може розглядатися виключно через традиційні моделі і підходи до потерпілого чи свідка, оскільки вона поєднує високу доказову цінність показань із підвищеною вразливістю, ризиком повторної травматизації та потребою у спеціальних гарантіях (с. 158 – 182).

Позитивно слід відзначити, що здобувач не обмежується констатацією особливого становища осіб, звільнених із полону, а пропонує концептуальне вирішення цієї проблеми через запровадження категорії «особливо вразливого учасника кримінального провадження». Такий підхід свідчить про прагнення автора поєднати кримінальне процесуальне регулювання з потерпілоорієнтованою, травмоінформованою та людиноцентрованою моделлю кримінального провадження.

Особливий інтерес становить теза про те, що участь звільнених з полону осіб у кримінальному провадженні має оцінюватися не лише з позиції отримання доказової інформації, а й з урахуванням необхідності забезпечення їхньої гідності, безпеки, психоемоційного стану та недопущення вторинної віктимізації. У цьому аспекті автор справедливо акцентує увагу на тому, що

показання таких осіб можуть мати важливе значення для встановлення обставин катувань, умов утримання, ланцюга командування, місць несвободи та долі інших полонених, однак процес їх отримання має бути побудований із дотриманням спеціальних гарантій.

Заслуговує на підтримку пропозиція щодо нормативного закріплення у ст. 3 КПК України поняття «особливо вразливий учасник кримінального провадження». Автор пропонує охопити цією категорією не лише осіб, звільнених з полону, але й інших учасників, які внаслідок характеру кримінального правопорушення, жорстокого поводження, катувань, гендерно зумовленого чи домашнього насильства або психоемоційного стану потребують спеціальних процесуальних гарантій. Така пропозиція має значний теоретичний і прикладний потенціал, оскільки може стати основою для подальшої інституціоналізації вразливості як кримінальної процесуальної категорії.

Позитивно слід оцінити звернення автора до потерпілоорієнтованої моделі участі осіб, звільнених із полону, у кримінальному провадженні. Запропоноване доповнення ст. 56 КПК України положеннями щодо обов'язку слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді та суду здійснювати процесуальні дії у спосіб, що мінімізує ризик повторної травматизації потерпілого, загалом узгоджується з ідеєю гуманізації кримінального провадження та посилення процесуальних гарантій потерпілих (с. 167 – 172).

Окремої уваги заслуговує положення про необхідність ширшого застосування механізму депонування показань за ст. 225 КПК України щодо осіб, звільнених із полону. З урахуванням ризиків повторної травматизації, погіршення психоемоційного стану, безпекових загроз і можливої неможливості подальшої участі таких осіб у судовому розгляді ця пропозиція має виражений практичний потенціал. Водночас вона потребує належного балансування із засадами безпосередності дослідження доказів, змагальності та права сторони захисту на перехресний допит.

Цінним є також висновок автора щодо необхідності оновлення законодавства про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства з урахуванням воєнного контексту, транснаціональних і цифрових загроз.

Такий підхід є актуальним, оскільки особи, звільнені з полону, можуть володіти інформацією, важливою для розслідування міжнародних злочинів, а отже, потенційно перебувати під ризиком тиску, погроз, інформаційного впливу або повторної віктимізації.

У цілому розділ 3 має самостійне наукове значення, оскільки розширює межі традиційного дослідження кримінального процесуального статусу військовополоненого та переносить увагу на постполонний етап участі особи у кримінальному провадженні. Саме цей розділ демонструє найбільш виражену людиноцентровану спрямованість дисертації та її зв'язок із сучасними міжнародними стандартами захисту потерпілих і свідків.

Підсумовуючи, слід зазначити, що розділ 3 є змістовно важливим і практично цінним елементом дисертаційного дослідження. Він засвідчує прагнення автора не лише дослідити кримінальний процесуальний статус військовополонених у вузькому розумінні, а й сформулювати ширше бачення процесуальних гарантій осіб, які пережили полон і надалі залучаються до кримінального провадження у справах про міжнародні злочини. Саме ця частина роботи може стати підґрунтям для подальших наукових досліджень у сфері кримінального процесу, *victim-centered justice* та захисту вразливих учасників кримінального провадження.

Таким чином, слід зазначити, що є достатньо підстав вважати, що в дисертаційному дослідженні Андрія Шкарабана сформульовано і обґрунтовано достатню кількість положень, висновків, які характеризуються науковою новизною, є обґрунтованими та свідчать про вирішення важливого наукового завдання, мають теоретико-прикладне значення та можуть бути використані у:

- у науково-дослідній роботі – для подальшого розроблення проблемних питань участі військовополонених та осіб, звільнених з полону, у кримінальному провадженні (акт впровадження Львівського державного університету внутрішніх справ від 13.03.2026 р.);

- в освітньому процесі – викладені у дисертації положення використовуються при проведенні занять із навчальних дисциплін «Кримінальне процесуальне право України», «Міжнародне кримінальне право

та міжнародне співробітництво у запобіганні злочинності» у Львівському державному університеті внутрішніх справ (акт впровадження Львівського державного університету внутрішніх справ від 13.03.2026 р.).

Висновки відповідають поставленим завданням дослідження у межах обраного об'єкта та предмета, містять розроблені автором теоретичні наукові положення, практичні рекомендації, пропозиції із вдосконалення законодавства.

Повнота викладу наукових положень в опублікованих працях. Основні положення дисертації відображено у 6 публікаціях, з яких 3 – у наукових журналах, визначених МОН України як фахові видання з юридичних наук, у 3-х тезах доповідей, оприлюднених на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Високо оцінюючи загальний рівень проведеного дослідження, його актуальність, наукову новизну та практичне значення, вважаємо за доцільне висловити окремі зауваження та міркування дискусійного характеру, які не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, однак можуть слугувати підґрунтям для подальшої наукової дискусії.

1. Заслужовує на підтримку прагнення автора обґрунтувати особливу правову природу особи, стосовно якої прийнято рішення про обмін як військовополоненого. Водночас викликає певні запитання використання для характеристики відповідного статусу конструкції «юридична фікція» та пов'язаної з нею концепції «гібридного суб'єкта кримінального провадження». Не заперечуючи оригінальності такого підходу, слід зазначити, що в роботі не повною мірою розкрито критерії відмежування юридичної фікції від спеціального правового режиму чи тимчасового процесуального статусу. У зв'язку з цим потребує додаткового обґрунтування питання про те, чи дійсно використання конструкції юридичної фікції є необхідним для пояснення правової природи особи, щодо якої прийнято рішення про обмін, чи зазначене явище може бути пояснене через існуючі категорії кримінального процесуального права.

2. Науковий інтерес становлять висновки автора щодо недоцільності попередження військовополоненого-свідка про кримінальну відповідальність за статтями 384 та 385 КК України у зв'язку з можливим порушенням заборони прямого або непрямого примусу, передбаченої міжнародним гуманітарним правом. Разом із тим відповідне положення має дискусійний характер. На думку офіційного опонента, у роботі потребує більш детального обґрунтування питання про те, чи саме по собі попередження про кримінальну відповідальність може розглядатися як форма непрямого примусу в розумінні ст. 17 III Женевської конвенції, особливо з урахуванням того, що такий процесуальний механізм традиційно спрямований на забезпечення достовірності доказової інформації та реалізацію завдань кримінального провадження.

3. Позитивно оцінюючи запропоновану автором ідею нормативного закріплення категорії «особливо вразливий учасник кримінального провадження», слід звернути увагу на те, що запропоноване визначення охоплює надзвичайно широке коло осіб. У зв'язку з цим залишається відкритим питання щодо критеріїв віднесення особи до відповідної категорії, порядку встановлення вразливості та процесуальних наслідків такого рішення. Видається, що окреслена проблематика потребує більш детального опрацювання, оскільки надмірне розширення кола особливо вразливих учасників може ускладнити практичну реалізацію запропонованого механізму.

4. Підтримуючи загальний підхід автора щодо необхідності ширшого використання механізму депонування показань осіб, звільнених з полону, доцільно звернути увагу на те, що відповідна пропозиція потребує додаткового узгодження із засадами безпосередності дослідження доказів та змагальності сторін. У роботі недостатньо висвітлено питання про межі застосування ст. 225 КПК України щодо відповідної категорії осіб та можливі ризики надмірного розширення випадків депонування показань, адже і підозрювані можуть бути віднесені до вразливих категорій за своїм станом, і не завжди проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України матиме ефективність.

5. У дисертації переконливо обґрунтовується необхідність формування спеціального кримінального процесуального режиму щодо військовополонених. Разом із тим окремі пропозиції автора фактично передбачають створення самостійного комплексу спеціальних процедур, які суттєво відрізняються від загального порядку кримінального провадження. У зв'язку з цим доцільно було б більш детально визначити межі спеціалізації відповідного режиму та критерії, за якими має забезпечуватися баланс між гуманітарними гарантіями військовополонених і принципом процесуальної рівності учасників кримінального провадження.

6. Аналізуючи питання участі осіб, звільнених із полону, у кримінальному провадженні, автор значну увагу приділяє проблематиці повторної травматизації та необхідності застосування травмоорієнтованого підходу. Загалом погоджуючись із такою позицією, вважаємо, що в роботі недостатньо розкрито співвідношення між забезпеченням психологічного благополуччя відповідних осіб та необхідністю отримання повної, достовірної й належної доказової інформації у кримінальному провадженні. Це питання має не лише теоретичне, а й значне практичне значення для розслідування міжнародних злочинів.

Наведені зауваження та пропозиції мають переважно дискусійний характер, спрямовані на подальший розвиток наукової дискусії та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

ВИСНОВОК

Дисертація Шкарабана Андрія Васильовича на тему: **«Кримінальний процесуальний статус військовополоненого в Україні»** на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», є самостійною кваліфікаційною науковою працею, яка виконана здобувачем особисто, містить нові науково-обґрунтовані теоретичні результати проведених ним досліджень, що мають важливе значення для розвитку науки. Поставлене

наукове завдання виконане на належному рівні, дисертація свідчить про те, що здобувач оволодів методологією наукової діяльності.

Дисертаційне дослідження **«Кримінальний процесуальний статус військовополоненого в Україні»** відповідає спеціальності 081 «Право» та відповідає вимогам, встановленим для здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами та доповненнями внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України від 03 квітня 2019 р. № 283, від 19 травня 2023 р. № 502, від 03 травня 2024 р. № 507, від 08 квітня 2025 р. № 426), наказу МОН України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 р. № 341, від 19 травня 2023 р. № 502, від 03 травня 2024 р. № 507), а її автор – **Шкарабан Андрій Васильович** заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право».

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

Завідувач кафедри кримінального процесу

та криміналістики факультету

підготовки фахівців для органів досудового розслідування

Національної поліції України

Одеського державного університету внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор

Ганна ТЕТЕРЯТНИК